

Бојана Богдановић*Етнографски институт САНУ, Београд*

bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

Религијске праксе у комунистичкој Југославији: прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године*

Апстракт: Комунистичка партија Југославије донела је 1947. године директиву којом се забрањује прослава верских празника ван круга цркве, док је путем поверљивог расписа 1948. године Председништво владе ФНРЈ упутило наређење да се католички и православни Божић више званично не признају. Црквено прослављање Божића у периоду након доношења наведених забрана посматра се на примеру обележавања „најрадоснијег дана свештенства и народа“ у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године. Компаративном анализом упоређена су три наратива: опис црквеног прослављања Божића забележен у *Летопису ужичких цркава и парохија из 1939. године*, опис црквеног прослављања Божића забележен у *Летопису ужичких цркава и парохија из 1956. године* и опис црквеног прослављања Божића у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године забележен у разговору који је ауторка текста водила 2018. године с испитаником који је од 1958. године као свештеник службовао у црквеној општини Доброселица. На основу уочених сличности и разлика у црквеном прослављању Божића у два *временска* контекста (предсоцијалистички и социјалистички) и два *просторна* (градски и сеоски) изводе се закључци о импликацијама специфичних амбијенталних друштвено-економских односа државе и цркве у социјалистичком уређењу.

Кључне речи: Божић, град, држава, село, социјализам, црква

Однос државе и Српске православне цркве до краја 50их година XX века

Више од четири деценије комунизма фаворизиран је атеистички поглед на свет, одвојеност цркве од државе било је уставом санкционисано, практиковање вере било је ограничено на приватну сферу, а обележавање верских празника – на црквени простор (Malešević 2006, 102).

---

* Резултат рада на пројекту МПНТ РС 177026.

С окончањем Другог светског рата на југословенској територији и постепеним успостављањем органа нових власти, отпочео је најтежи период у новијој историји Српске православне цркве, коју су обележили прикривени и јасни, повремени, али и перманентни сукоби две институције, јер је држава у Српској православној цркви препознавала „конкурентску идеологију” (Radulović 2007, 1–11). Српска православна црква се, заједно с осталим традиционалним верским групацијама, по први пут у својој више векова дугој историји суочила с државним апаратом који је од самога почетка показивао спремност да се у потпуности супротстави традиционалним верским заједницама, које је сагледавао као једног од својих природних противника (Ristić 2016). Свој став према вери, а самим тим и према цркви и верским заједницама, држава је градила на бази марксистичке идеологије чије је учење било неспојиво са било каквим религиозним убеђењима. До првог контакта нових власти и највиших представника Српске православне цркве дошло је 5. новембра 1944. године када је командант града Београда, генерал-мајор Љубодраг Ђурић, стигао у Патријаршију где је разговарао са митрополитом Јосифом. Како је Синод касније саопштио, „разговор се водио по питањима односа Цркве и државе, о вези наше земље са свима њезиним деловима, о црквеној просвети и штампи”. Међутим, веома брзо се показало да очекивања цркве нису у свему у сагласју с политиком и намерама нових државних власти (Janjić 2017, 27). Синод у свом извештају за прво редовно послератно заседање Светог архијерејског сабора са жаљењем констатује да „нова државна власт и њезини органи својим одговорима стављају до знања да је ово нова држава и да она према цркви нема никаквих обавез”, односно да не признаје никакве обавезе старе државе према цркви (Janjić 2017, 30–31). У наредном периоду долази до формално-правног одвајања државе и цркве, али и отвореног показивања надређеног положаја државе у односу на цркву (Janjić 2017, 13). Нова начела о односима државе и цркве прокламована су члановима 25, 26 и 37 Устава ФНРЈ из 1946. године. Чланом 25 највишег државног правног акта црква је званично (законски) одвојена од државе, док је „грађанима зајемчена слобода свести и слобода вероисповести”. Држава је чланом 26 Устава у потпуности преузела на себе уређење брачних и породичних односа. Чланом 37 наведеног документа црква је одвојена и од школе.¹ Уставни одбори су од свих примедби, које је Свети архијерејски синод поднео на наведене чланове, прихватили само да се члан 37 допуни реченицом: „Верска настава се може вршити изван школског програма, али само у

¹ До Другог светског рата у државним школама предавала се наука о вери као обавезан предмет; ученици су обавезно ишли на света богослужења; у школама су празновани прописани црквени празници; ученици су посећивали цркву и обавезно се причешћивали (Janjić 2017, 36).

школској згради”. Положај Српске православне цркве у оквиру новог државног уређења дефинисан је и другим бројним законима и подзаконским актима. *Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора* из 1945. године донет је да би се заштитила национална и верска права грађана ДФЈ, а посебно њихов равноправан положај²; *Законом о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији* из 1945. године спроведена је аграрна реформа над имовином Српске православне цркве³; *Законом о национализацији* из 1946. године није предвиђена компензација за одузимање имовине која је служила у добротворне, културне и социјалне сврхе; *Законом о заштити споменика културе и природних реткости* из 1946. године су поједини манастири претворени у музеје из којих су уклањани монаси; *Законом о експропријацији* из 1947. године Српска православна црква је остала без 1180 зграда међу којима су били и парохијски домови, владичански дворови и конаци, штампарије, стамбене зграде, задужбине, фондови и друго. Међутим, схвативши да се вера у народу не може ни брзо ни лако искоренити, комунисти су одлучили да цркву контролишу не само споља, него и изнутра, са циљем да се утврди ко од свештеника и верника подржава стара схватања, а ко нову социјалистичку идеологију као једино пожељну. Да би нове комунистичке власти имале што бољи увид и контролу над црквом и верским заједницама, уредбом Владе Демократске Федеративне Републике Југославије из 1945. године образоване су *Савезна, републичка, среске и општинске комисије за верска питања* са циљем да као управно-политичка тела прате спровођење правних прописа који се тичу односа државе и верских заједница, да извршно-политичким телима подносе предлоге релевантне за односе државе и верских заједница, да расправљају с верским заједницама о принципијелним питањима из односа државе и верских заједница, да одржавају непосредне контакте с верским заједницама поводом решавања конкретних питања, да буду у сталном контакту са свима црквама и верским заједницама, старајући се нарочито да се све појаве које би умањивале добре односе између државе и Цркве на време отклањају и сузбијају. Исте године, под утицајем државних комунистичких власти, основано је и *Свештеничко удружење* (које црква никада није званично признавала), а које је било „рак-рана Српске православне цркве” (Јанјић 2017, 54). Коришћена су разна средства да би се свештенство подстакло и приволело да се укључи у Свештеничко удружење (Јанјић 2017, 57), док је свако изјашњавање против *Савеза удружења*

² Детаљно о Закону који је донело Председништво АВНОЈ-а 24. маја 1945. године погледати у Branković 2007.

³ Након спроведеног одузимања земље Српској православној цркви је у Србији остало свега 1.588 хектара, што је износило 4,2 % некадашње површине (Ristić 2016).

православног свештенства било строго санкционисано. Представници тог удружења, чији је рад финансирала држава, 1949. године реферишу Јосипу Броз у Титу да је 1.470 свештеника, односно 70% свештенства Српске православне цркве, учлањено у ово удружење.⁴ Дакле, црква је одузимањем имовине, ометањем и спречавањем активности, њеним потискивањем из свих сфера друштвеног (црквеног) живота и под строгим надзором над радом свештенства била доведена у подређени положај. Последице наведеног положаја Српске православне цркве у Југославији биле су такве да је у службеном листу Српске православне цркве, *Гласнику* бр. 12 из 1994. године на страни 238 записано: „Ни пола миленијума турске владавине није оставило иза себе такву духовну пустош као педесет година комунизма.” О консеквенцама успостављених односа сведоче и следећи статистички подаци партијских комисија Савеза Комуниста Југославије: у наведеном периоду кажњено је (по разним основама) 25% свештеника; број владика смањен је за трећину, а број свештеника за половину; број ђака у богословијама смањен је за три четвртине, Богословски факултет је искључен са Београдског универзитета, док је Српска православна црква изгубила око 88% земљишних поседа (Marković 2005). Само у времену од краја октобра 1944. до почетка децембра 1948. године убијена су 22 свештена лица СПЦ.⁵ Сама зрела свест о традицији жигосана је као идеолошка реакција и осуђивана као субверзивно идеолошко деловање са позиција најгорег национализма (Radulović 2007, 9). Статутарном одлуком СКЈ 1952. године за комунисте је прописана неспојивост чланства у партији са вером у Бога (Radulović 2014, 38). Према архивским извештајима партијских организација, верници су кажњавани и искључивани из Партије.

Ради спољнополитичког угледа државе, ригидан комунистички став према религији, који је у првим годинама после Другог светског рата дефинисан према совјетском моделу, требало је ублажити у тренутку када је, након раскида односа са првом комунистичком државом (Совјетским Савезом), дошло до окретања комунистичке Југославије ка Западу. Народна скупштина ФНРЈ донела је 1953. године *Закон о правном положају верских заједница*⁶ којим се грађанима јемчи слобода савести и слобода вероисповести, док се исповедање вере проглашава за приватну ствар појединца. Наведеним *Законом* дефинисана су уставна начела везана за верске слободе грађана и положај верских заједница (чија делатност „мора бити у складу с Уставом и законима”), утврђена су права и дужности верских заједница, као и права и обавезе државних органа у заштити права верских заједница и заштити слободе савести и вероисповести грађана. Његово до-

⁴ АЈ, 144, 2–33

⁵ АЈ, 144, 1-13.

⁶ Детаљно о наведеном Закону погледати у Branković 2007.

ношење, и поред сужених граница верских права и слобода, било је од велике важности за правну сигурност цркве (Janjić 2017, 13). Међутим, доношењем наведеног *Закона* нису престали напади на цркву и нису престала ометања верско-црквеног живота. Да је примена прокламованих „либералнијих” начела и права цркве била недоследна, говори и чињеница да је Извршно веће Народне скупштине Републике Србије након девет година донело *Уредбу за извршење Закона о правном положају верских заједница*. У тренутку када је Српска православна црква имала укупно 3.242 зграде,⁷ 1958. године донет је *Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта* којим је национализовано 1.180 црквених зграда, у тадашњој вредности од осам милијарди динара (Grđić 1971, 243). Настављају се вербални и материјални притисци на свештенство. *Савезна комисија за верска питања* у свом извештају за 1957. годину истиче како су постигнуте „знатни успеси у диференцијацији и одвајању верника, нижег свештенства, па и дела вишег од утицаја најреакционарнијих делова свештенства и свештеника који су непријатељски расположени према новој Југославији и да се може рећи да су представници цркве постали свесни чињенице да црква своју активност више не може усмеравати у правцу утицаја на јавни живот у земљи” (Janjić 2017, 122). Свети архијерејски синод 1958. године указује да се у пракси и даље омета вршење уобичајених богослужења на црквиштима и код записа, оправке и подизање нових цркава као и верска настава; да се богословијама не признаје ранг средње школе и да се ученицима богословија не одлаже рок служења у Армији до свршетка школе.⁸ Међутим, као и до тада, одговор државе је, у пракси, изостао.

Религијске праксе у комунистичкој Југославији до краја 50их година XX века

Владајућа комунистичка идеологија себе је произвела у својеврсну религију. Држава је имала своје „свете” личности, своја „света” места, своје празнике (у рангу црвеног слова), своје „иконе”, своју „јерархију”, своје „мученике”, догме, ритуале... Сама себе је обоготворила и уздигла у ранг божанства (Vasiljević 1992, 95).

У првим послератним годинама у комунистичкој Југославији многи верски празници су прослављени под „благословом” нове власти (Radić 2002, 226–227). Револуционарне комунистичке власти, које су тек изашле

⁷ АЈ, 144, 35–327

⁸ АЈ, 144, 23–277

из рата и ступале на државну позорницу, у почетку су омогућавале, па чак и учествовале у прослави верских празника чиме су хтеле да покажу да су са народом, да поштују његову веру, традицију и обичаје (Јањчић 2017, 33). На Бадњи дан, 6. јануара 1945. године, вођа партизанског покрета и генерални секретар Комунистичке партије Југославије Јосип Броз Тито свечано је дочекао војску која је, по старој српској традицији, носила бадњак. Војска је бадњак носила и у Нишу (Radić 2002, 226). Према директиви Агитпропа ЦК КПЈ, уследила је и прослава празника Светог Саве у ослобођеним крајевима земље (Radić 2002, 226). Повереништво АСНОС-а (Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије) послало је упутство о прослави Светог Саве у школама која је требало да буде одвојена од верског обреда. На такву препоруку реаговао је Свети архијерејски синод, па је два дана уочи прославе одлука измењена и Синод обавештен да ће се у свим школама Свети Сава прославити са верским обредом (Radić 2002, 226). Школска слава свечано је прослављена у свим београдским основним школама, гимназијама и на Београдском универзитету. Прослави наведеног празника у Народној скупштини присуствовао је и маршал Јосип Броз Тито. Исте године црквено је прослављен и празник Врбица. Поворке деце из свих школа ишле су, носећи заставе ДФЈ и гранчице врбе, до најближе цркве (Radić 2002, 227). У штампи је обележена прослава овог празника, а потом и прослава највећег хришћанског празника Васкрса. Министарство просвете Србије послало је свим школама одлуку и о прослављању дана Тирила и Методија (Radić 2002, 228).

Већ од следеће године почиње постепено укидање прославе црквених празника. Забране у ФНРЈ нису доношене на основу правно формулисаних одредби, већ су спровођене кроз партијске организације разних нивоа, неформално путем вербалних притисака или директно на црквене институције и на појединце и њихове породице. Уставом ФНРЈ из 1946. године цркви је загарантована слобода вршења верских обреда али само у верским просторијама и двориштима око цркве, цамије и осталих храмова. Прописом Министарства просвете НР Србије из исте године, верски обред одвојен је од школске прославе Светог Саве на подручју Србије. Јавни, медијски дискурс о Божићу 1946. године показује знаке прелазног облика: наглашена је цивилизацијска димензија празника (имплицитно супротстављена верској), док се сама божићна порука актуализира у назнакама (Sklevicky 1990, 7). Током 1946. године у штампи се прослава Светог Саве помиње само успутно, док о Васкрсу готово нико и не пише. Један од ретких листова у којем је поменут највећи празник била је *Република*, која доноси чланак „Уместо на ‘оном’ данас тражимо спас на овом свету. Ускршње мисли и сазнања” (Radić 2002, 227). Црквеност религијских обреда укинута је 1947. године директивом Централног комитета Кому-

нистичке партије Србије којом се забрањује прослава верских празника ван круга цркве (Pavlović 2013, 255). Постоје одлуке партијских органа из исте године по којима чланови партије нису смели да славе Божић, крсну славу, да се венчавају у цркви, крсте децу нити да уписују вероисповест на документима (Radić 2007, 669). У Извештају ЦК КПС за 1947. годину наведено је да је број верских празника смањен на најмању меру: један дан за Божић, један дан за Васкрс, док на дан Светог Саве школе раде (Radić 2002, 228). Путем поверљивог расписа 1948. године Председништво владе ФНРЈ упутило је наређење да се католички и православни Божић не признају више званично (Radulović 2014, 38). Свети архијерејски синод се, у више наврата, обраћао државним властима с молбом да се омогући несметано обављање верских обреда на имањима у атару села око записа, на црквиштима и другим местима традиционалног окупљања; да се грађанима православне вере омогући да слободно славе Божић и славу; да се створе услови за спровођење црквених ритуала везаних за крштење, венчање и опело, итд. Међутим, из године у годину, поштраван је однос према верским празницима и према онима који су их прослављали. Већ почетком педесетих година школске власти кажњавале су децу која су присуствовала прослави Светог Саве (Janjić 2017, 35). Бројни су и примери да локалне власти забрањују рад црквених одбора, пролазак литија кроз село па чак и да уништавају сеоске записе (Radić 2002, 231).

Крајњи циљ контроле био је да се црква изолује у порту, да се њено духовно, културно и социјално дејство сведе на богослужбени обред, док би у сфери социјалног живота свештеници и свештени народ безрезервно подржавали комунистичку утопију. Резултат послератне пасивизације Српске православне цркве огледао се у потискивању јавних верских ритуала, чиме се домен светог свео на кућу с укућанима и цркву с портом. Последица антирелигијске пропаганде (која је за циљ имала замену религије новом световном религијом – комунизмом с атеистичким погледом на свет) резултирала је, у пракси, потискивањем верских празника из јавне у приватну сферу и увођењем нових световних празника. Државна власт је почела да монополизује црквену сферу производећи значења везана за нове социјалистичке државне празнике (Radulović 2014, 38). Од 1949. године као школски празници и нерадни дани уведени су 1. и 2. јануар (Нова година), 1. и 2. мај (Празник рада) и 29. и 30. новембар (Дан републике). Осим ових дана ученици римокатоличке вероисповести могли су да остану из школе 25. децембра и 1. новембра, а ученици православне вере 7. јануара (Божић) и на дан крсне славе. Међутим, социјалистички календар није уважавао празнике црквене године (Rihtman-Auguštin 1990 29), па су ученици основних школа у Србији морали и на Божић да долазе у школу. Међународни дан жена (8. март), Дан борца (4. јул) и Дани ослобођења

били су „радни дани али се тада одржавају свечани митинзи с говорима и заправо мало ко ради” (Rihtman-Auguštin 1990, 24).⁹

Међутим, и упркос планској и константној маргинализацији и гетоизацији цркве, континуитет религијске праксе је одржан. Говорећи о сећањима на религијски живот у социјализму, Лидија Радуловић у *Бог као приватна ствар: култура сећања и религијски живот у време социјализма* издваја две категорије верника. *Доследни верници* су и у време *агресивног атеизма*¹⁰ учествовали у религијским праксама, како у црквеним тако и у приватним просторима. Да би избегли кажњавање и искључивање из Партије, постајали су и *прикривени верници*, посебна категорија карактеристична за период социјализма (Radulović 2014, 41), који су више учествовали у религијским праксама организованим у приватном простору. У складу с друштвеним околностима, поједини ритуали (првенствено црквени ритуали везани за крштење и венчање) пренети су из црквеног у приватни простор. Да се систем заправо није трудио да интервенише у сфери индивидуалног, за разлику од нпр. Совјетског савеза где се активно настојало продрети у област индивидуалнога светковања (Rihtman-Auguštin 1990 24), потврђују и подаци које је ауторка текста забележила у разговорима с испитаницима током теренског истраживања 2018. године у Ужицу. Испитаник (81г) који је као свештеник службовао у црквеној општини Доброселица (Архијерејско намесништво ужичко) од 1958. године наводи: *за време комуниста децу сам криштавао по кућама; спустимо завесе да нико не види и обавимо шта треба. И црквени ритуали везани за венчање су уз импровизоване олтаре обављани у приватним просторима: ја у цивилу уђем у кућу, понесем све што ми треба: мантију, венце, свеће итд, и венчавам у кући; за то знају само младенци, кум и стари сват. У атмосфери доминантне комунистичке идеологије, религијску праксу одржавало је и развијало првенствено сеоско становништво. Милина Ивановић Баришић у *Традиционална религиозност и ревитализација православља деведесетих година 20. века* износи мишљење да је сеоска популација, кроз комплекс традиционалних обредних радњи које су пратиле најважније догађаје из животног циклуса (рођење, свадба, смрт) и важније календарске празнике (породичне славе, Божић, Васкрс, Духови и др.), у већој или мањој мери наставила контакт с религијом и црквом (Ivanović Barišić 2006, 127).¹¹ Забележна су и лична*

⁹ Детаљно о социјалистичкој празничној години погледати у Rihtman-Auguštin 1990.

¹⁰ Термин *агресивни атеизам* испитаник (81г) користи како би описао однос државе према цркви у комунистичкој Југославији; податак забележену разговору који је ауторка текста водила 2018. године снаведени испитаником.

¹¹ Детаљно о традиционалној религијској пракси погледати у Ivanović Barišić 2006.

сећања испитаника која престанак прослављања везују за депопулацију села, а не за забране комунистичке власти (Radulović 2014, 39). Наведено потврђују и подаци које је ауторка текста забележила у разговорима с испитаницима 2018. године у Ужицу. Испитаница (79г), која се 1951. године доселила у Титово Ужице, наводи да је оба детета крстила *кришом*, и то у *кући родбине која је живела на селу*, јер би се у граду *за то брзо прочуло*, док испитаник (81г) наводи да *комунисти нису толико контролисали народ на селу* и да је *народ у градовима био опрезнији*.

Прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године

Због ограничености рада, религијске праксе у комунистичкој Југославији биће посматране на примеру прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године кроз три наратива у два просторна и временска контекста. *Први наратив* (градски контекст) чине подаци о прослављању Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1939. године забележени у *Летопису ужичких цркава и парохија из 1939. године*. Подаци о прослављању Божића у периоду када је монархистичко државно уређење подржавало црквено обележавање наведеног празника, представљају полазну основу за компаративну анализу. Како би се пронашле особености црквеног прослављања Божића у социјалистичком периоду и указало на динамику промене у односу на период који му је претходио, *други наратив* чине подаци о прослављању Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године забележени у *Летопису ужичких цркава и парохија из 1956. године*. Како би се уочиле сличности и разлике у црквеном прослављању Божића у градским и сеоским просторним контекстима у Архијерејском намесништву ужичком у социјалистичком периоду, *трећи наратив* (сеоски контекст) чине подаци забележени у разговору који је ауторка текста водила 2018. године с испитаником (81г) који је од 1958. године као свештеник службовао у црквеној општини Доброселица, којој су припадале црква Светог пророка Илије у селу Доброселица, црква Покрова Пресвете Богородице у селу Јабланица и капела у селу Драглица.¹²

¹² Црква Св. Ђорђа у Титовом Ужицу и црква Покрова Пресвете Богородице у селу Јабланица припадају Архијерејском намесништву ужичком. 50-их година XX века седиште Архијерејског намесништва ужичког је био град Титово Ужице. Намесништво је обухватало преко 20 парохија у 14 црквених општина; подаци забележени у разговору који је ауторка текста водила 2018. године с испитаником (81г).

*Наратив А: прослављање Божића
у цркви Св. Ђорђа у Ужицу 1939. године*

„То је у ствари најрадоснији дан свештенства и народа. Саборна црква је препуна света па је и разумљива припрема о којој ће касније бити више речи. Свештеници раније припреме доношење у цркву на Бадњи дан изјутра лепог и лиснатог бадњака. Пред само уношење бадњака у цркву, исти се стави на улазну капију у порти... На Бадњи дан цркву треба свечано декорисати, јер је то у исто време и декор за божићне празнике. С обзиром на свечаност ове прославе, потребна је много ранија припрема. На два дана раније припремити неколико стотина мањих бадњачића – гранчица које се постављају на сто поред целивајуће иконе са десне стране. Са леве стране целивајуће иконе дође мањи сто прекривен лепим ћилимом или чаршафом и на њега се стављају три већа сита са поклонима за народ, док је поред њих и оно сито са житом. Декор је најсвечанији: Полијелеја – лустере окитити боровином, средњим гранчицама бадњака – први и други – док трећи јеловином, а четврти бршљеном, а овај се ред може и изменити како се за сходно нађе. Стубове при улазу под хором обавити доњи део зеленилом и букетима. Стубове пред царским дверима, Св. Престо пресвући свечаним покривачем, налоње пресвући свечаним покривачима светлије боје, али тако да све буде у једном тону. Природно је да се црква, крстови, кандила, кадионица, петохљобница, масови, месингани чираци, суд за миросање као и све остало на време пречисти, јер се чишћење овакве врсте иначе врши за велике празнике и свечане службе... На Бадњи дан ставити црквену заставу на торањ. У 4 сата поподне треба да звони за вечерњу. Свештеници обучени у свечана одјејања с крстом, Јеванђељем, кадионицом, иконом Рождества Христово и житом у сити излазе кроз царске двери и стају на западна врата на улазу у цркву. Председник црквене општине уноси Бадњак, а свештеници га посипају, каде и уз песму: ‘Рождество твој Христе Боже наш’ долазе на сеолеју. Ту председник црквене општине уз поздраве са неколико речи и уз честитке предаје Бадњак старешини цркве који, примајући Бадњак, поздравља и честита празник присутнима. Затим предаје бадњак једном ђаку обученом у стихар, који га држи све док вечерња траје. Црква је као ретко када препуна света, нарочито из града. По завршеној проповеди и вечерњи саопштава се распоред божићног богослужења и деле се по обичају припремљени поклони и освећени бадњачићи... Прилози нису уобичајени, али свет ипак добровољно даје да би се на овај начин одужио пажњи својих пароха, с обзиром на деобу бадњака и поклоне (ораси, јабуке, бисквите, бонбоне итд.).”¹³

¹³ *Летопис ужичких цркава и парохија, 1939:178*

*Наратив Б: прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа
у Титовом Ужичу 1956. године*

„За тај дан припреми се и неколико стотина мањих бадњачића: гранчица, ораха, јабука, бисквита, бомбоне, суве шљиве и жито. Сви ови поклони стоје у 3 сита обавијена тробојком: црвено, плаво и бело. Црква се декорише свечано, па тај декор остане и за божићне празнике... Свештеници раније припреме доношење у цркву на Бадњи дан изјутра лепог и лиснатог Бадњака кога ките тробојкама. Пред само уношење Бадњака у цркву, исти се стави на улазну капију у порти... У 4 сата поподне звони за вечерњу. Свештеници обучени у свечана одјејања са крстом, Јеванђељем, кадионицом, иконом Раждевства Христово и житом у ситу излазе кроз царске двери и стају на западна врата на улазу у цркву. Председник црквене општине уноси Бадњак, а свештеници га посипају, каде и уз песму: ‘Рождество твој Христе Боже наш’ долазе на сеолеју. Ту председник црквене општине уз поздраве с неколико речи и уз честитке предаје Бадњак старешини цркве који, примајући Бадњак, поздравља и честита празник присутнима. Затим предаје бадњак једном ђаку обученом у стихар, који га држи све док вечерња траје. По завршеном вечерњу један од свештеника проповеда обично на тему: „Наши лепо српски обичаји... Црква је обично препуна света. Када се заврши вечерња и објасни распоред богослужења за наступајуће празнике Христовог рођења, дели се по обичају припремљени поклони и освећени бадњачићи. Овако се прославља Бадње вече у граду...”¹⁴

*Наратив В: прослављање Божића у цркви Покрова Пресвете
Богородице у Јабланици 1958. године*

„Ујутру се на Бадњи дан принесе бадњак, церов. По њега одлази црквењак, у шуму поред цркве. Понесе тестерицу, донесе церовог бадњака и прислони га уз цркву. Црква се није посебно украшавала за тај дан. Стави се ту и тамо по која грана бадњака, да улепша простор и ништа друго. Вечерња служба почиње око 16 часова, до тада се већ окупи велики народ. И стари и млади, тада је у селима било пуно деце... Уз крст, Јеванђеље, кадионицу и жито служим мало Бденије очи Божића. Ту је и црквени хор. Када се заврши служба излазимо у порту где припаљујемо бадњак који се иначе не уноси у цркву. Налагање бадњака у порти цркве је одувек било. Ја певам Тропар Рождество твоје Христе Боже. Након паљења бадњака, испред цркве се људи миробожје, честитају једни другима празник. Народ

¹⁴ *Летопис ужичких цркава и парохија, 1956:258*

често закачи по који лист бадњака за цеп или за капу. Црква није припремала дарове за народ, већ су људи доносили углавном шећера, бомбона, ракије у такозваним полујатама – флашама од пола литра и онда нуде једни друге... Испред цркве, у порти, се стави и ранија – казанче са две ручке у којој се кува ракија. За то се задужи један човек који зна колико зашећерити ракију. И онда се народ служи. Остане се у порти неко време у разговору и дружењу...”¹⁵

Два временска контекста: прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу 1939. и 1956. године

Проучавајући формално-структурне карактеристике прославе Божића, Весна Вучинић-Нешковић у *Божићу у Боки Которској* наводи да су основни елементи прославе: *време, простор, организатори, учесници, активности и предмети* који се том приликом користе (Vučinić-Nešković 2008, 23). Прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу 1939. и 1956. године, односно начин обележавања Божића ван и у социјалистичком контексту биће анализирано према наведеним сегментима:

- **време:** Бадњи дан је у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу у оба временска контекста обележен 6. јануара у јутарњим и поподневним сатима
- **простор:** простор у коме је обележен посматрани верски празник (порта цркве Св. Ђорђа у Титовом Ужицу) идентичан је у социјалистичком и несоцијалистичком контексту
- **организатори:** црквену прославу Божића 1956. године и 1939. године организовали су свештеници цркве Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу¹⁶
- **учесници:** „свештеници и народ” чине да категорија учесника прославе буде непромењена у различитим временским интервалима
- **активности:** активности у оквиру троделне обредне структуре¹⁷ су скоро идентичне у оба временска контекста и могу се уочити само незнатне разлике

¹⁵ Из разговора који је ауторка текста водила 2018. године с испитаником (81г).

¹⁶ Податак забележен у разговору који је ауторка текста водила 2018. године с испитаником (69г).

¹⁷ Прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу у два наведена временска интервала биће посматрано кроз троделну (предобредну, обредну и постобредну) структуру ритуала коју у *Божићу у Боки Которској* предлаже Весна Вучинић-Нешковић (Vučinić-Nešković 2008, 277–278).

Табела бр. 1: Активности у оквиру троделне обредне структуре црквеног прославања Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу 1956. године и 1939. године

	Предобредни део	Обредни део (Вечерња)	Постобредни део
Предсоцијалистички контекст	– уређење (декорација) простора – доношење и стављање бадњака у црквену порту	– уношење бадњака у цркву – посипање и кађење светог дрвета уз песму: „Рождество твој Христе Боже наш” – вечерња	– дељење припремљених поклона и освећених бадњачића – давање прилога
Социјалистички Контекст	– уређење (декорација) простора – доношење и стављање бадњака у црквену порту	– уношење бадњака у цркву – посипање и кађење светог дрвета уз песму: „Рождество твој Христе Боже наш” – вечерња – проповед на тему: „Наши лепо српски обичаји”	– дељење припремљених поклона и освећених бадњачића

– *предмети:* у троделној обредној структури наведених ритуала могу се уочити квалитативне и квантитативне разлике у употреби предмета које ће бити приказане кроз опозицију категорија *светог* и *профаног*:

Табела бр. 2: Квалитативне и квантитативне разлике у употреби предмета током црквеног прославања Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу у два временска контекста

	Предобредни део	Обредни део	Постобредни део
Предсоцијалистички контекст	<i>свети</i> → бадњак, бадњачић, икона, сита, Полијелеј, царске двери, Св. Престо, налоњ, крстови, кандила, кадионица, петохлебница, масови, месингани чираци, суд за миросање и црквена застава	<i>свети</i> → свечана одјејања, крст, Јеванђеље, кадионица, икона Раждества Христовог, жито, бадњак	<i>свети</i> → бадњачић
			<i>профани</i> → поклон
Социјалистички контекст	<i>свети</i> → бадњачић и бадњак	<i>свети</i> → свечана одјејања, крст, Јеванђеље, кадионица, икона Раждества Христовог, жито, бадњак	<i>свети</i> → бадњачић
	<i>профани</i> → тробојка на сити и тробојка на Бадњаку	<i>профани</i> → тробојка на Бадњаку	<i>профани</i> → поклони

Са циљем да се пронађу и објасне околности које доводе до модификације појединих елемената црквеног прославања Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу, неопходно је поћи од чињенице да је у *Летопису ужичких цркава и парохија из 1939. године* „оваква прослава Бадњег дана у ужичкој цркви ушла у традицију”.¹⁸ Самим тим, због акрибичности излагања, неопходно је објаснити сам појам *традиције*. Антрополошки ставови о одређењу наведеног појма су се временом мењали и сазревали,¹⁹¹⁹ али оно што је заједничко различитим одређењима јесте да се традиција доводи у везу са прошлосту, тј. да она означава културне обрасце, вредности, предања итд. који су настали у прошлости и преносе се, пре свега, усмено, али и писмено, свесно и несвесно, „с колена на колена”, што имплицира континуитет и трајање (Zlatanović 2003, 21).

Традиција може бити свесно спозната вредност подложна *инструментализацији* (Naumović 1994, 149–150) која подразумева самосталне или паралелне процесе *употребе, модификације* или *измишљања* традиције. *Употребу традиције* Слободан Наумовић дефинише као процес у оквиру којег се елементи традиције исецају из свог основног контекста и користе за остваривање циљева који им нису иманентни (Naumović 1993, 95).

Под термином *модификација традиције* може се подразумевати процес издвајања појединих структурних елемената из целине ритуала, а затим и њихову замену новим (не нужно традиционалним) елементима који у потпуности преузимају њихову функцију, тако да функција ритуала остаје непромењена (Bogdanović 2016, 46). Дакле, процес модификације традиције подразумева истовремено постојање непроменљивих и променљивих елемената у структури ритуала, док је наведени процес издвајања и замене структурних елемената условљен специфичним друштвено-економским условима.

Британски историчари Ерик Хобсбом и Теренс Рејндер у *Измишљању традиције* конституишу појам измишљање (или конструисање) традиције, где, за разлику од старих, нове традиције представљају копије обичаја новијег порекла који су наменски установљени ради ширења доминације одређене друштвене групе или институције. Под термином *измишљање традиције* ова два аутора подразумевају како „традиције” које су заправо измишљене, конструисане и формално установљене, тако и оне које се јављају на начин који није тако лако пратити у оквиру кратког временског периода који се може датирати и успостављају се великом брзином (Hobsbom 2002, 5).

¹⁸ *Летопис ужичких цркава и парохија*, 1939:177.

¹⁹ Преглед најчешће коришћених одређења традиције погледати у Naumović 1996.

Дакле, анализа промене основних елемената прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године указује на процес *модификације традиције*: пет од шест основних елемената прославе (*време, простор, организатори, учесници и активности*) не мењају карактеристике у односу на почетни контекст, тј. прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Ужицу 1939. године, док је варијабилни део (предмети) замењен новим, нетрадиционалним елементима, при чему је задржана симболичка функција посматраног ритуала.

Два просторна контекста: прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године

Примери прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године, сличности и разлике у црквеном прослављању Божића у градским и сеоским просторним контекстима у Архијерејском намесништву ужичком у социјалистичком периоду биће анализирани према наведеним основним елементима прославе (*време, простор, организатори, учесници, активности и предмети*):

- **време:** Бадњи дан је и у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици обележен 6. јануара у јутарњим и поподневним сатима
- **простор:** простор у коме је обележен посматрани верски празник (црква са портом) идентичан је у оба просторна контекста
- **организатори:** црквену прославу Божића организовали су свештеници цркве Св. Ђорђа у Титовом Ужицу и свештеник у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици
- **учесници:** „свештеници и народ” чине да категорија учесника прославе буде непромењена у оба просторна контекста
- **активности:** у оквиру троделне обредне структуре у два просторна контекста уочавају се следеће разлике:

Табела бр. 3: Активности у оквиру троделне обредне структуре прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године

	Предобредни део	Обредни део (Вечерња)	Постобредни део
прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године	– уређење (декорација) простора – доношење и стављање бадњака у црквену порту	– уношење бадњака у цркву – посипање и кађење светог дрвета уз песму: „Рождество твој Христе Боже наш” – вечерња	– дељење припремљених поклона и освећених бадњачића – давање прилога – неформално дружење
прослављање Божића у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године	– уређење (декорација) простора – доношење и стављање бадњака у црквену порту	– вечерња – посипање и кађење светог дрвета уз песму: „Рождество твој Христе Боже наш” у порти цркве	– неформално дружење у порти цркве

– *предмети*: у троделној обредној структури наведених ритуала могу се уочити квалитативне и квантитативне разлике у употреби предмета које ће бити приказане кроз опозицију категорија светог и профаног

Табела бр. 4: Квалитативне и квантитативне разлике у употреби предмета током прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у два просторна контекста

	Предобредни део	Обредни део	Постобредни део
прославање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године	<i>свети</i> → бадњак, бадњачић, икона, сита, Полијелеј, царске двери, Св. Престо, налоњ, крстови, кандила, кадионица, петохљебница, масови, месингани чираци, суд за миросање и црквена застава	<i>свети</i> → свечана одјејања, крст, Јеванђеље, кадионица, икона Раждевства Христовог, жито, бадњак	<i>свети</i> → бадњачић
			<i>профани</i> → поклони
прослављање Божића у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године	<i>свети</i> → бадњак	<i>свети</i> → крст, Јеванђеље, кадионица, жито, бадњак	
			<i>профани</i> → поклони

Дакле, четири од шест основних елемената прославе Божића (*време, простор, организатори и учесници*) у оба просторна контекста су идентич-

на, док се разлике уочавају у два елемента. На првом месту, *активности* које чине троделну обредну структуру црквеног прослављања Божића у Титовом Ужицу и Јабланици разликују се у централном, обредном делу. Док се у посматраној градској средини посипање и кађење светог дрвета обављало у цркви, у посматраној сеоској средини се обичај паљења бадњака *одувек спроводио* у порти цркве. Самим тим, и редослед ритуалних радњи у обредним фазама је другачији у два просторна контекста. Друга категорија у којој су евидентиране разлике су *предмети* који се употребљавају у црквеним прослављањима Божића у Титовом Ужицу и Јабланици. Наспрам великог броја ритуалних и декоративних предмета у црквеном прослављању Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године, у прослављању Божића у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године уочава се знатно мањи број ритуалних и декоративних предмета. Испитаник (81г) евидентиране квалитативне и квантитативне разлике образлаже тиме да је у селима прослављање Божића било *скромније*, и да је то била *култна, интимна прослава једног од највећих хришћанских празника*.

Закључци

Компаративна анализа којом су упоређена три наратива (опис прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Ужицу 1939. године, опис прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и опис прослављања Божића у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године) на два нивоа (временски и просторни контекст) имплицира три закључка.

Поређење прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у (Титовом) Ужицу 1939. и 1956. године (временски контекст) води првом закључку да и поред уставног одвајања државе и цркве 1946. године и забранама прославе верских празника ван круга цркве из 1947. и 1948. године, црквени простор (црква са портом) није (п)остао аутономан (у односу на државу). Процесом модификације традиције, који се огледа у паралелној употреби светих и профаних предмета у троделној обредној структури прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године, нарушава се светост ритуала и десакрализује свети простор цркве. О разлозима модификације дела основних елемената прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године, забележена су два опречна мишљења савременика догађаја. Испитаник (81г) наводи да су комунисти, поред тога што су били *агресивни атеисти*, били и *веома вешти и лукави*. Поред бројних примера који сведоче о томе како су групе и појединци „вршили најгрубље

ексцесе”,²⁰ прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године је, према његовом мишљењу, пример како је црквена традиција у социјалистичком периоду била контролисана *на један прикривен начин*. Наведени испитаник је уверења да комунисти нису могли да забране *баш све празнике, а поготову не Божић који је, поред Васкрса, највећи хришћански празник*. Очување религијске праксе је *доста зависило и од самих свештеника* који су неретко били принуђени да *балансирају између нових и старих традиција*. Такође наводи да су комунисти *свуда имали своје људе, па и у цркви*, а да је народ свештенике наклоњене Партији називао *црвени попови* који су се *молили и Богу и Титу, а на главама носили и крст и петокраку*. Комунисти су често *преко тих и таквих свештеника вршили сунтилне, али ефектне интервенције на традицији, улазећи све дубље у простор црквеног и светог* показујући да су *изнад цркве*. С друге стране, испитаник (69г) који је, као свештеник, службовао у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу од 1973. године, сматра да се при тумачењу модификације традиције у црквеном прослављању Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године не сме занемарити чињеница да је посматраном ритуалу претходио *један немили догађај* – пожар у коме је крајем 1955. године изгорео велики део цркве.²¹ Имајући у виду да је до тог периода црква плански и систематично већ доведена у зависан финансијски положај у односу на државу и да се *ужичко свештенство нашло у мат позицији*, испитаник сматра да је на тај начин ужичко свештенство хтело да покаже да *црква никада није била против своје државе* очекујући, заузврат, *благовремену реакцију државе при обнови храма*.²²

²⁰ Примера ради, Свети архијерејски синод је обавештен да је у Епархији браничевској „група омладинаца договорена од стране руководиоца на Велики четвртак 1948. године, за време читања ‘страсних Јеванђеља’, са хора у цркви правила изгреде, пљувала на вернике, звонила, смејала се и нарушавала свету тишину, услед чега је парох био приморан да у два-три маха прекида богослужење”. АЈ. 144, 1–13

²¹ Наиме, у ноћи између 29. и 30. децембра 1955. године у цркви Св. Ђорђа избио је пожар у коме је потпуно уништено 12 икона на десној страни иконостаса, заједно са дрвенаријом и четири стуба са уметнички израђеним капителима. Остали део иконостаса знатно је оштећен и захтевао је рестаурацију. Нарочито су биле оштећене фреске изнад солеје и венац који одваја олтарску апсиду од лађе цркве. Велика оштећења претрпела је фреска Бога Саваота у кругу апостола и јеванђелиста. Неке фреске су биле избушене млазевима воде при гашењу, а друге више или мање потамнеле. Сачуване су само царске двери, северна страна иконостаса и део записа на јужном зиду наоса.

²² Како би се што пре отклониле последице настале пожаром, управа цркве се обратила за помоћ Извршном већу НР Србије, Народном одбору градске општине

Наведене интерпретације којима се одлуке о промени дела основних елемената прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године смештају у два различита центра моћи (државе и цркве), имплицирају други закључак да је прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године заузимало јасно дефинисано место у *комуникацији* која се, у специфичним амбијенталним друштвено-економским оквирима, одвијала између државе и цркве. Дакле, било да је *пошљалац* информација и порука у наведеној комуникацији била држава, а *прималац* црква (први контекст) и обрнуто (други контекст); да је, у корелацији с наведеним, и *садржај* информација и порука другачији (*држава је изнад цркве: црква никада није била против своје државе*) као и *циљеви* комуникације (десакрализација простора цркве: материјална помоћ државе при обнови храма), модификовано прослављање Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године је у оба контекста било *медиј* за пренос информација и порука.

Поређење прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици 1958. године (просторни контекст) води трећем закључку који се надовезује на тезу да је „у атмосфери доминантне комунистичке идеологије, колективно сећање везано за религијску културну традицију одржавало и развијало сеоско становништво” како сматра Лидија Радуловић (Radulović 2014, 39), и „да се сеоско становништво у већој мери радикалније није удаљило од религије, као што се дешавало у градским срединама” коју износи Милина Ивановић Баришић (Ivanović Barišić 2006, 127). Наиме, примери прослављања Божића у цркви Св. Ђорђа у Титовом Ужицу 1956. године и у цркви Покрова Пресвете Богородице у Јабланици показују да, за разлику од градске средине (Титовог Ужица) у којој је током социјалистичког периода евидентирана модификација традиције (друштвене околности нису модификовале троделну обредну структуру прославе Божића у односу на предсоцијалистички контекст, али су модификовале једну од шест основних елемената прославе), у сеоској средини (Јабланици) није евидентирана промена нити структуре обичаја нити основних елемената прославе. Како један од испитаника (81г) категорично тврди, Божић је у златиборским црквама *увек слављен на исти начин: и пре Тита и за време Тита и после Тита*, што имплицира закључак да су религијске праксе (бар када је у питању црквено прослављање Божића у Архиепископском намесништву ужичком) за разлику од градског контекста (у коме је евидентна интервенција на наслеђу), свој изворни облик (о)чувале на селу. Наведени испита-

---

Титово Ужице, Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије у Београду, Слободану Пенезићу, подпредседнику Извршног Већа НР Србије у Београду, Мирку Поповићу, народном посланику у Титовом Ужицу и Екуменском Савету Уједињених цркава у Женеви. Почетком августа 1956. године црква Св. Ђорђа је у потпуности обновљена; *Летопис ужичких цркава и парохија*, 1956, 299.

ник то објашњава чињеницом да је у сеоским срединама контрола комуниста била лабавија, док је у граду било затегнутије, и своје мишљење поткрепљује примером када је почетком 60-их година XX века у свом редовном извешају обавестио Патријаршију да је на прослави Светог Саве у Јабланици учествовало двадесет петоро деце рецитатора, док је намесник ужичке цркве навео да ниједно дете није учествовало у прослави, *јер родитељи не смеју да их пријаве*. Наведени испитаник потенцира да је народ на селу *одувек био привржен цркви* и да је олакшавајућа околност била та што комунисти нису имали своје ‘ћелије’ на селу’, већ су њихова главна седишта била по градовима. У том контексту наводи пример Јабланице у којој је постојала станица милиције, али су у њој била свега два милиционера који, и да су хтели, нису имали механизам да зауставе веру у народу.²³ Испитаник (69г) такође наводи да су много већи притисци били на свештенике и народ у градовима, него на селу и да самим тим атеизација на селу није могла да добије на пуноћи као у граду.

Литература

- Bogdanović, Bojana. 2016. *Tradicija kao simbolički resurs. Modna produkcija Sirogojno stil*. Sirogojno: Muzej na otvorenom „Staro selo”.
- Branković, Tomislav. 2007. „Savez Komunista Jugoslavije i religija sa osvrtom na zakonsku regulativu i praksu”. U *Politikologija religije sv. II*, ur. Miroljub Jevtić, 81–96. Beograd: Centar za proučavanje religije i versku toleranciju.

²³ У разговору који је ауторка текста водила 2018. године са испитаником (81г) забележено је следеће сећање: „Крај педесетих. Јабланица. Крстоноше. Обавимо јутарњу службу у цркви и кренемо одатле. Један младић носи барјак, један носи икону Свете Тројице и ја међу њима са крстом у руци и певам оне крстоношке песме. Пева народ, неко на бицикли, неко на коњу, неко пешке, пуно света је било, и младих и старих и ми одоздо идемо, прелазимо јабланичку реку и прилазимо близу тог места; горе нас чекају трпезе, жене изнеле карлице са млеком, сир, кајмак, печење, ма свега... И прелазимо ми реку, када видим ја полицајци... Чули су ту песму од полицијске станице, а видели су и поворку. Они сиђу пред нас и кажу: ‘Стој’. Ми станемо. ‘Изволите?’, кажем ја. Каже: ‘Слушај ти, попе! Немате ви право на ово, треба да прибавите дозволу за ово!’. ‘Слушај ти, пријатељу’, кажем ја, ‘Никаква мени дозвола не треба за ово. Овај обичај је старији од свију нас овде. И нама не треба никаква дозвола. Народе, за мном!’ И ми их заобиђемо и осташе два полицајца, а ми настависмо са песмом... И ми то горе обавимо све. Прошло је неколико дана, имао сам неко крштење у фамилији Јанковића, кад иду милиционери одоздо, она два иста. Каже мени један: ‘Здраво, попе’. А ја њима: ‘Бог вам помогао’. осмехом на лицу. Да простиш, дете, на изразу, ‘Што ти нас, попе, онако зајеба?’ А ја њима: ‘Ви сте злоупотребили своју надлежност, немате ви право да пресрећете поворке. Ви сте окаљали социјалистички морал!’ Одоше они и ништа више није било.”

- Grđić, Risto. 1971. „Opšta obnova crkvenog života i ustrojstva”. U *Srpska pravoslavna crkva 1920–1970*, ur. Vladislav Mitrović, 240–267. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- Hobsbom, Erik. 2002. „Kako se tradicije izmišljaju”. U *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom i Terens Rejndžer, 5–25. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivanović Barišić, Milina. 2006. „Tradicionalna religioznost i revitalizacija pravoslavlja devedesetih godina 20. veka”. U Zbornik (22): *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu u Srbiji i Bugarskoj – Balkanska transformacija i evropska integracija*, ur. Zorica Divac, 123–134. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Janjić, Jovan. 2017. „Kulturološka dimenzija delovanja Srpske pravoslavne crkve u drugoj polovini HH veka (1945–2000)”. Doktorska dis., Fakultet za kulturu i medije Univerziteta „Džon Nezbit” u Beogradu.
- Malešević, Miroslava. 2006. „Pravoslavlje kao srž ‘nacionalnog bića’ postkomunističke Srbije”. U *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu u Srbiji i Bugarskoj: Balkanska transformacija i evropska integracija*, Zbornik Etnografskog instituta SANU br.22, ur. Zorica Divac, 99–121. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Marković, Slobodan. 2005. *Srpska pravoslavna crkva u Srbiji i država: klerikalizacija ili cezaropapizam*. http://starisajt.nspm.rs/Debate/2005_CP_slmarkovic_klerika.htm Преузето 22. априла, 2018.
- Naumović, Slobodan. 1993. „Upotreba tradicije, politička tranzicija i promena odnosa prema nacionalnim vrednostima u Srbiji 1987–1990”. U *Kulture u tranziciji*, ur. M. Prošić-Dvornić, 95–119. Beograd: Plato.
- Naumović, Slobodan. 1994. Tradicija i procesi tranzicije. *Glasnik Etnografskog instituta SANU XLIII*: 141–150.
- Naumović, Slobodan. 1996. „Od ideje obnove do prakse upotrebe. Ogled o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije”. U *Od mita do folka*, ur. Predrag Palavestra, 109–145. Beograd-Kragujevac: Liceum.
- Pavlović, Aleksandar. 2013. Litijski ophod u Severnoj Kosovskoj Mitrovici na dan proslave gradske slave Mitrovdana. *Baština 34*: 251–269.
- Radić, Radmila. 2002. *Država i verske zajednice: 1945–1970, I-II*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Radić, Radmila. 2007. „Srpsko društvo u HH veku između dve vere: privatno i crkveno”. U *Privatni život kod Srba u HH veku*, ur. Milan Ristović, 635–686. Beograd: Clío.
- Radulović, Lidija. 2014. Bog kao privatna stvar: kultura sećanja i religijski život u doba socijalizma. *Етноантрополошки проблеми* 9 (1): 35–48.
- Radulović, Milan. 2007. „Odnosi države i verskih zajednica u Srbiji u drugoj polovini 20. veka”. U *Crkva i država*, ur. Đorđe Vukadinović i Slobodan Antonić, 1–10. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Ristić, Dejan. 2016. Izgon Crkve sa Kosmeta 1945–1950. *Novi Polis*, 7. novembar. Pristupljeno 7. aprila 2018. <http://www.novipolis.rs/dosije/30522/izgon-crkve-sa-kosmeta-1945-1950.html>
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990. Metamorfoza socijalističkih praznika. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 27 (1): 21–32.
- Sklevicky, Lydija. 1990. The new New Year, Or, how a tradition was tempered. *East European Politics Societies* 4 (1): 4–29

- Vasiljević, Milan. 1992. „Duhovni život i duhovna strujanja u srpskom narodu danas”. U *Kalendar Prosvjeta za 1992. godinu*. Sarajevo: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo Prosvjeta.
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2008. *Božić u Boki Kotorskoj*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa.
- Zlatanović, Sanja. 2003. *Svadba – priča o identitetu*. Beograd: Etnografski institut SANU.

Bojana Bogdanović
Institute of Ethnography SASA, Belgrade, Serbia

Religious practices in communist Yugoslavia: The celebration of Christmas in St George's Church in Titovo Užice in 1956

The Communist Party of Yugoslavia passed in 1947 a guideline prohibiting the celebration of religious holidays outside the church, while the government of the FPRY sent an order, through a confidential circular in 1948, for the Catholic and Orthodox Christmas not to be officially recognized any longer. Church celebration of Christmas in the period after the adoption of these prohibitions is observed on the occasion of marking the „most joyous day of the priesthood and people” in St. George's Church in Titovo Užice in 1956. Three narratives are compared with comparative analysis: a description of the church celebration of Christmas recorded in the Chronicle of the Užice churches and parishes of 1939, a description of the church celebration of Christmas recorded in the Chronicle of the Užice churches and parishes of 1956, and a description of the church celebration of Christmas in the Church of the Holy Virgin in Jablanica in 1958, recorded in a conversation conducted by the author of the text in 2018 with a respondent who served from 1958 as a priest in the church municipality of Dobroselica. Based on the observed similarities and differences in church celebration of Christmas in two temporal contexts (pre-socialist and socialist) and two spatial (urban and rural), conclusions are drawn about the implications of specific ambient socio-economic relations between the state and the church in socialist organization.

Key words: Christmas, city, state, village, socialism, church

*Pratiques religieuses dans la Yougoslavie communiste:
célébration de Noël dans l'église de Saint Georges à Titovo Užice en 1956*

En 1947 le Parti communiste de Yougoslavie avait donné une directive interdisant la célébration des fêtes religieuses en dehors du cercle de l'église, alors que par une note confidentielle de 1948 la Présidence du gouvernement de la RFPY avait prononcé l'ordre que les fêtes de Noël catholique et orthodoxe ne seraient plus officiellement reconnues en tant que telles. La célébration ecclésiastique de Noël dans la période d'après le prononcé des interdictions évoquées est analysée sur l'exemple de la célébration « de la journée la plus joyeuse pour le clergé et pour le peuple » à l'Église de Saint Georges à Titovo Užice en 1956. L'analyse comparative porte sur trois récits: la description de la célébration ecclésiastique de Noël notée dans Les Annales des églises et des paroisses d'Užice de 1939, la description de la célébration de Noël dans les mêmes Annales datant de 1956, et, en dernier lieu, la description de la célébration à l'Église de l'Intercession de la Vierge Marie de Jablanica en 1958, notée dans un entretien mené en 2018 par l'auteure de ce texte avec un sujet interrogé qui avait officié en tant que curé dès 1958 dans la commune ecclésiastique Dobroselica. À partir des ressemblances et des différences relevées dans la célébration ecclésiastique de Noël dans deux contextes temporels (présocialiste et socialiste) et deux contextes spatiaux (urbain et rural) sont tirées des conclusions sur les implications des rapports spécifiques socio-économiques de l'État et de l'Église dans le régime socialiste.

Mots clés: Noël, ville, état, village, socialisme, église

Primljeno / Received: 20.11.2017.

Prihvaćeno / Accepted: 1.05.2018.